

נספח לדינא דמלכותא דינא: האם חל דין זה בממשלה נבחרת ע"י העם בלא סנהדרין ונביאים

רמב"ם הלכות מלכים פרק א הלכה ג

אין מעמידין מלך בתחילה אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא, כיהושע שמינהו משה רבינו ובית דינו, וכשאלו דוד שמינם שמואל הרמתי ובית דינו.

תוספות מסכת סנהדרין דף כ עמוד ב

מלך מותר וכו' - תימה למה נענש אחאב על נבות כיון שלא רצה למכור לו כרמו ועוד דבפרק הכונס צאן לדיר (ב"ק דף ס.ו.) קאמר דדוד שאל אם היה יכול להחליף גדישין של שעורין מישראל לתת בפני בהמתו וי"ל דבפרשת המלך כתיב (שמואל א ח) יקח ונתן לעבדיו ולא לעצמו ועוד י"ל דבחנם היה יכול ליקח אם היה רוצה אבל כשהיה שואל אחאב שימכרו לו חשב נבות שרשות בידו לומר לא אמכור ועי"ל דנענש לפי ששאל הכרם לעשות ע"ז דכתיב (מלכים א כא) והיה לי לגן ירק כמו המתקדשים והמטהרים אל הגנות (ישעיהו יו) והנקדן תירץ דאינו מותר רק בשדות הרחוקים מן העיר דלא מעלי כל כך אבל כרם נבות היה אצל היכל אחאב בשומרון ועי"ל דדוקא בשדה מקנה אבל שדה אחוזה שירש מאבותיו לא כמו שהשיב נבות חלילה לי מתתי נחלת אבותי לך אי נמי דפרשת המלך לא נאמרה רק על המלך שנמלך על כל ישראל ויהודה ומאת המקום ואחאב לא מלך על יהודה וגם לא מלך מאת המקום.

ערוך לנר מסכת סנהדרין דף כ עמוד ב

אי נמי דפרשת המלך לא נאמרה רק על מלך שנמלך כו'. עיין בר"ן שחולק על זה. וכוונת התוס' ודאי אינו דכיון דלא מלך מאת המקום על יהודה לא היה לו דין מלך דהא אליהו שרץ לפני אחאב אמרינן במכילתא שחלק כבוד למלכות ומייתי ראייה ממשה שחלק כבוד לפרעה ע"פ הדבור הרי דהיה לו דין מלך. ועוד אמרינן בהוריות (יא ב) דמלכי ישראל ומלכי בית דוד אלו מביאין לעצמן כו' ואמרינן שם (י א) במתניתין דאיזהו נשיא זה מלך הרי דגם למלכי ישראל בעת מלוך מלכי בית דוד היה להם דין מלך. וע"כ צ"ל דכוונת התוס' היא דדוקא דינא דפרשת המלך לא שייכי רק במי שנמלך על כל ישראל ומאת המקום אבל לא שלא יהיה לו דין מלך בלא כן. ובעיקר קושית התוס' עיין בזוהר סוף פרשה וישב שכתב שם יישוב לזה:

רמב"ן דברים פרק יז

וטעם אשר יבחר ה' אלהיך בו - על דעת המפרשים, שיהיה נבחר על פי נביא או במשפט האורים. יצוה הכתוב תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו, כי הוא יבחר ולא אתה. ובספרי (שופטים קנז), שום תשים עליך מלך, מת מנה אחר תחתינו. מלך, ולא מלכה. אשר יבחר ה' אלהיך, על פי נביא. אם כן מה טעם להזהיר "לא תוכל לתת עליך איש נכרי", והשם לא יבחר בנכרי. אבל לדעת רבותינו יש בכתוב הזה תנאי נסתר, יאמר שום תשים עליך המלך שיבחר השם בו אם תוכל לעשות כן שיענך השם בנביאים, אבל איש נכרי לא תוכל לתת עליך לעולם:

רדב"ז הלכות מלכים פרק ג

כל המורד במלך ישראל וכו'. פרק נגמר הדין כתיב כל אשר ימרה את פיך יומת יכול אפילו לדברי תורה ת"ל רק חזק ואמץ ומכאן שאם צוה המלך לעבור על דברי תורה אין שומעין לו דכל אכין ורקין מיעוטין הם. והאי מלך היינו שהומלך על פי נביא או שהסכימו עליו כל ישראל אבל אם קם איש אחד ומלך על ישראל בחזקה אין ישראל חייבין לשמוע אליו והממרה את פיו לא נקרא מורד במלכות:

שו"ת משפט כהן (ענייני ארץ ישראל) סימן קמד סעיף טו

ומ"ש כת"ר, דאם מלחמות ממשפט המלוכה הן, איך נלחמו החשמונאים כנגד חיילות סוריא בלא מלך. הנה על המלחמה היסודית של החשמונאים, שהיתה ביחוד נגד השמד ושעת הגזירה של היונים, להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך, ע"ז אין מה לשאול כלל, שהרי גם על מצוה קלה יהרג וא"י, ואיך לא תהי' רשות וגם חובה להתחזק במלחמה, כדי לבטל את כח השמד ולהעמיד את כללות הדת על תילה. ועל המלחמות הבאות אח"כ, שגם המלכים הכשרים שבהם נלחמו, אז הלא כבר היו מלכים מועמדים ע"פ הסכמת האומה. אמנם יש לדייק מלשון הרמב"ם בפ"א דמלכים הלכה ח', שכתב: נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והי' אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ה', ה"ז מלך, וכל מצות המלכות נוהגות בו, שדוקא ע"פ נביא הוא דהוי מלך, ולא ע"פ הסכמת האומה בלא נביא, ובזמן החשמונאים כבר פסקה הנבואה מכבר, וכ"כ בהלכה ג' שם: אין מעמידין מלך בתחילה אלא ע"פ ב"ד של שבעים זקנים וע"פ נביא, דמשמע דתרוייהו בעינן ב"ד של שבעים זקנים וגם נביא. אלא שמדבריו כאן בהלכה ג' הי' אפשר לומר, דלכתחילה היא המצוה בכך, אבל אם העמידו ישראל מלך בלא נביא ג"כ הרי זה מלך לכל מצות המלכות. ובהי' מקום לישיב הסתירה מפ"ה דסנהדרין ה"א, שכתב אין מעמידין מלך אלא ע"פ ב"ד של שבעים ואחד, ולא הזכיר נביא, משום דבדיעבד ה"ז מלך, אבל בהלכה ח' דה' מלכים כאן, שכתב לשון בדיעבד: נביא שהעמיד, משמע דגם בדיעבד א"א להעמיד מלך בלא נביא, ואין לו דין מלך, וצריך לומר דבזמן שיש נביא בישראל גם בדיעבד אין מלך עומד בלא נביא, אבל כשאין נביא אז מעמידין ע"פ ב"ד הגדול. ואולי כונת הרמב"ם,

דדוקא בזמן שעומד ג"כ מלך מבית דוד, אם העמיד נביא מלך אחר על חלק מישראל או רובו יש לו דין מלכות, וזה א"א בלא נביא, ומייתי המשל מירבעם שהעמידו אחיה השילוני, אע"פ שהי' רחבעם יושב על כסאו, ומן הדין מלך בן מלך א"צ משיחה, שהמלכות ירושה היא כמש"כ שם בפ"ב ה"ז, אבל כשיש עיכוב ואין עומד מלך מבית דוד, כשכבר נפסקה שלשלת הירושה מכמה דורות ע"י הגלות, ולא נתברר מי הוא הזוכה לשבת על הכסא, אז מעמידין גם בלא נביא אלא ע"פ ב"ד. + ע"ז פקודי הנא: כד מלכי הו"ו בינייהו דישראל ונביאים אסתלקו. + וזה הי' ענין מלכות בית חשמונאים. ומה שכתב הרמב"ן (בראשית מ"ט י'), שעשו שלא כראוי על אשר לא החזירו המלכות לבית דוד, בודאי הי' ראוי להשתדל בזה, ואם אולי היתה בזה העכבה, מצד המלכיות המושלות אז עליהם, הי' ראוי לדבריו עכ"פ למנע מלקבל מלכות לכתחילה. אבל מ"מ כשמנוהו ישראל בהסכמת סנהדרין, שראו ג"כ שיש צורך בדבר, ואולי ראו שבלא עזרתם של החשמונאים, שזכו לתפארת גדולה באומה, מצד מעשיהם הגדולים וקדושת חסידותם ותורתם המרובה, לא הי' אפשר להעמיד מלך מב"ד, ע"כ הסכימו גם הם על המינוי שלהם, ולא נחשב זה להסנהדרין לדבר שאינו ראוי, גם לדעת הרמב"ן, כ"א להחשמונאים עצמם, שהם היו יכולים להשתדל בדבר, ע"פ הסכמת האומה; ואי אפשר לדעת פרטי המצב אז, אע"פ שכתובים לפנינו רושמי דה"י, כמשכ"ל בשם הרמב"ם במו"נ, ע"ד ערך הידיעה של העבר מהדברים הנכתבים. וחוף מזה נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה. וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו, לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל. ואפילו בענינים פרטיים, הרי הפלגש לדעת הרמב"ם, פ"ד ה"ד שם, שאינה מותרת כ"א למלך ולא להדיוט, שהרמב"ן בתשו' הובאה בכ"מ פ"א דאישות ה"ד, הקשה עליו בתוך דבריו גם מן השופטים, ג"כ ראיתי מי שמתרצים ששופט דין מלך יש לו בזה. אמנם עכ"פ הננו רואים שהרמב"ן לא ס"ל הכי. אבל למה שנוגע להנהגת הכלל, כל שמנהיג את האומה דן הוא במשפטי המלוכה, שהם כלל צרכי האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם.

ומלשון המדרש רבה אמור פ' כ"ו, שאמר על שאול: דור דור ושופטיו דור דור ומלכיו כו', מלך ראשון שיעמוד על בניך, משמע שיהושע לא הי' מלך אלא שופט, + ומה שמרע"ה הוא דין מלך, ע' שבועות יד טו, שקביעות קדושת מקום קרקע ע"פ מלך, מוכן תעשו בעשיית המשכן, (וכן בשמו"ר ספ"ב ורפ"ב וויק"ר פל"א) הוא במדה מיוחדת שלו, שהוא כולל כל המעלות, אבל עיקרו של דין מלך מצד עצמו הוא בכניסתם של ישראל לארץ, סנהדרין כ' ע"ב וע' זהר תרומה קנד, - ובהא דיומא עג שיהושע זה מלך לשאלת אורים ותומים י"ל שהוא לענין מיוחד זה, כהא דפלגש הנ"ל בפנים בדהרמב"ם והרמב"ן, ולא מוחלט למשפט המלוכה והנהגתה הכללית + ומ"מ כתב הרמב"ם בה' סנהדרין הנ"ל, שהרג את עכן מדין המלכות, ע"פ הודאת עצמו. אלא שאין מדבריו אלה של הרמב"ם כ"כ ראייה, שהרי נראה מלשונו בה' מלכים פ"א הנ"ל, גבי אין מעמידין מלך בתחילה אלא ע"פ ב"ד של ע"א וע"פ נביא: כיהושע שמנהו מש"ר וב"ד, דס"ל שיהושע מלך הי'. וכן נראה ממש"כ בפ"ג ה"ח: כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו, ומייתי ליה מהא דכתיב גבי יהושע כל איש אשר ימרה את פיך וכו' יומת. וכן מוכרח מד' הגמ' סנהדרין מ"ט א', דיליף מהא דרק חזק ואמץ דגבי יהושע למעט שלא לבטל מד"ת, שדן מכאן עמשא שלא לבטל את ישראל ממסכת בשביל מצות דוד, ואם יהושע שופט הי' ולא מלך, + ע' סנהדרין ס"ו רש"י ד"ה בנין אב וכו' רפכ"ו מה' סנהדרין [וע' בלק רבה ותרועת מלך, וע' יומא עג: רשב"ם בב"ת עה, ד"ה אוי, ירוש' סנהדרין פ"ב ה"ו] + ורק מילתא יתירתא קבלו עליהם ישראל עליו, שמי שימרה פיו יומת, נהי דאפשר לדחוק, שהחומר של מורד במלכות ח"מ אפשר ללמד מכאן מדין ק"ו, ואולי אינו אפילו בכלל אין עונשין מן הדין, והוי גילוי מילתא בעלמא, טפי מבת לגבי בת הבת דסנהדרין ע"א א', אבל לגבי קולא דרק למעט ד"ת מנ"ל ללמוד חמור מקל להקל עליו, ומשו"ה דחה הרמב"ם את המדרש הנ"ל מכח סוגית הש"ס. ומ"מ הסברא קימת, דלענין משפט המלוכה, שנוגע להנהגת הכלל, ודאי גם שופטים מוסכמים ונשיאים כלליים במקום מלך הם עומדים. + ע' המאירי סנהדרין נב: ומ"מ דיני המלכות קיימים בכל זמן, ואף בכל דור ודור יש רשות למנהיגי הדור, גדולי הארצות, לענוש ולהרוג דרך הוראת שעה וכו' וזהו שנרמז בתורה אל השופט אשר יהי' בימים ההם. ובדרשות הר"ן דרוש יא: כאשר לא יהיה מלך בישראל השופט יכלול שני הכחות, כח השופט וכח המלך. +

וסעד לדבר הוא לשון הרמב"ם בפ"ד סנהדרין הי"ג: ראשי גליות שבבבל במקום מלך הן עומדים ויש להם לרדות את ישראל בכל מקום כו'. וק"ו שנשיאים המוסכמים באומה, בזמן שהיא בארצה ובשלטונה, באיזו מדריגה שהיא, שהועמדו בשביל הנהגת האומה, לא רק בעיקר בשביל הרבצת התורה, כבני בניו של הלל דלא נקראו שבט כ"א מחוקק, כפי הנראה מסנהדרין ה' א', דאינם עומדים במקום מלך, כ"א כח ב"ד יש להם, אבל אותם שהוסכמו בעמדתם לכתחילה בשביל האומה בהנהגתה הכללית, גם הארצית, כמלכי בית חשמונאי, וגם נשיאייהם, פשיטא דלא גריעי מראשי גליות שבבבל. וע"כ לא הוצרך קרא לרבות ראשי גליות, שהם דוקא מיהודה, ומבית דוד, כמבואר בתוס' שם ד"ה דהכא בשם הירושלמי, אלא להורות דאפילו בגלות יש להם כח של עמידה במקום מלך ישראל. אבל כשמתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, ע"פ דעת הכלל ודעת ב"ד, ודאי עומד הוא במקום מלך, לענין משפטי המלוכה, הנוגעים להנהגת הכלל.

ויש מהראשונים, שבקשו לישב הזרות בעובדא דבת יפתח, שהי' ממשפט המלוכה שישמור מוצא שפתיו, ביחוד ברבים ובענין כללי, וזה דוחה אפילו שפ"ד + ע' רמב"ן ויקרא כ"ז כ"ט והתוהמ"צ שם. + אלא שהי' תרעומת על פינחס על שלא התיר נדרו, שאז לא הי' בזה נגד כבוד הנימוס המלכותי, כיון שהיא הלכה רווחת בישראל. ועי' במד"ר ס"פ בחוקתי, ודהתו"ס תענית ד' ד' ע"א ד"ה והיינו. ומסייע קצת לזה לשון אני מלך, שאמר יפתח על עצמו, בלשון המד"ר הנ"ל, אעפ"י שלא הי' כ"א שופט, והיינו שענין זה יסוד וכח קיומו הוא מצד הנימוס המלכותי שבו. ובמ"ר קוהלת פ"י פט"ו הלשון הוא אני ראש וקצין, ולא לשון מלך כבמד"ר ויקרא הנ"ל. ובאמת בויקרא קאי הדרשה אפרשת איש כי יפליא נדר, ובכללות הפרשה יש ג"כ הפסוק כל חרם אשר יחרם מן האדם, שלדעת הרמב"ם הנ"ל הוא על כחו של מלך, ובכה"ג שייכא יותר מליצת מלך, אבל בקוהלת עיקר הדרשה

הוא רק להתרעם עליו על שלא השתדל בהיתר נדרו, וקרא עליו עמל הכסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר, אין מקום להזכיר את הצד המלכותי שלו, וקוראו בתואר המינוי שלו ראש וקצין, כדכתיב בקרא בענין התמנותו.

בצומת התורה והמדינה / כרך א / הרב שאול ישראלי / סמכות מוסדות מימשל נבחרים בישראל ג. כשאין מלך - מנהיג הדור הרי הוא כמלך

אין לנו אלא לפנות לדברי הר"ן בדרשותיו (דרש יא) שהוכיח ממ"ש 'ויהי בישרון מלך' - רמז למשה, וכן ממה שלמדו מיהושע בסנהדרין (מט, ע"א) כנ"ל דין מורד במלכות, והם לא היו מלכים ש"כאשר לא יהיה מלך בישראל השופט יכלול שני הכחות כח השופט וכח המלך". 3 דברים אלה נמצאים בהרחב דיבור באברנאל בפתיחתו לשופטים, שמונה שם את הנקודות המשותפות והשונות שבין המלך לשופט וכתב שהשופטים עיקר מינויים לדון בין אדם לחבירו עפ"י התורה.

"הלא תראה שהתורה בפ' שופטים צוה על הב"ד הקטן שבכל עיר ועיר וכו' ובפרשת כי יפלא הזהיר על הב"ד הגדול והם הסנהדרין אשר בירושלים ועל השופט והוא הגדול שבכולם העומד במקום אדוננו משה וכו' הנה ג"כ הנהגתם בעצם וראשונה ביחוד היה לדון כפי המשפט הצודק ולזה יקראו שופטים. ואם מצינו שהשופטים הנזכרים בספר הזה היו יוצאים למלחמות והיה מסור אליהם היכולת המוחלט לדון כפי הוראת שעה ושלא ע"ד התורה לא היה זה אליהם במה שהם שופטים כ"א לפי שלא היה בישראל עדיין מלך והיה להם כח השופט וכח המלך. וכבר נפל ע"ז הר' נסים ז"ל. ולזה פעמים ע"ד העברה נאמר להם לשון מלכות אמר וימליכו את אבימלך בשכם וכו' והוא היה שופט וכו' וכבר העירו חז"ל אמרו ויהי בישרון מלך זה משה, שבמקום שאין מלך גדול הדור הרי הוא כמלך".

יוצא מזה שתפקיד המלך מתמלא בהעדרו - בכל מה שנוגע לעניני המלכות - ע"י השופט והוא היה הראש של סנהדרין הגדולה. עפ"י מיושבות הסתירות שהבאנו בגמרות ובמדרשים, שבאמת מ"ר ויהושע לא היו מלכים ובזה מותאמים כל אותם המאמרים המוכיחים שהמלך הראשון היה שאול. ומ"מ מכיון שבאותה שעה לא היה מלך מילאו הם בתור ראשי סנהדרין הגדולה את התפקיד של מלך, ובזה מיושבים כל אותם המאמרים המוכיחים שהיה להם תורת מלך. וזה שהעלה במשפט כהן מסברא, אמת נכון הוא ויש לו יסוד איתן בדברי הר"ן ומקורם ברוך מתוך הגמרא.

אלא שיש עוד צורך להוסיף אי אלה נקודות כפי מה שנראה לפענ"ד בכדי להבהיר את הדבר יותר. והם: א'. אין התמנות השופט כראש בי"ד מקנה לו ממילא את זכות המלך כשאין מלך,

אלא זה דורש מינוי כשלעצמו. (אם כי יתכן שבעצם המינוי כראש בי"ד גנוז כבר כדבר המובן מאליו, גם מינוי בתפקיד המלך, בהעדר המלך אך יהיו מזה נפ"מ לסדר המינוי וכמו שיתבאר). ב'. התמנות זו בתפקיד המלך אינה מיוחדת דוקא לראש הסנהדרין, אם כי עפ"י"ר היה המינוי ניתן לראש הסנהדרין. ג'. מינוי השופט בתפקיד מלך דורש שישתתפו במינויו אלה שיש בכוחם למנות מלך, אבל עצם מעשה המינוי הוא אחר, שכאן אין מתמנה אלא ממלא תפקיד ולא מלך ממש.

ואעפ"י שלכאורה נראה מתוך האברבנאל עצמו ששופט דין עצמי יש לו לענין החיוב לשמוע בקולו, כי הוא כתב שם בין הנקודות המשותפות למלך ושופט: "השיתוף הרביעי הוא, שכולם המלכים והשופטים ישתתפו במורא וכבוד והממרה את פיהם חייב מיתה. אם בענין השופט אמרה תורה והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן או אל השופט ומת האיש ההוא וכו' אמנם במלכים חז"ל דרשוהו ממה שנאמר ביהושע כל אשר ימרה את פיך...". מזה נראה שהשופט עיקר כוחו הוא מצד היותו ראש סנהדרין. אולם כח זה אינו אלא לפי דיני זקן ממרא, שאינם אלא בזקן ובהוראה המביאה לידי כרת, ודינו ע"י סנהדרין דוקא כמפורש במקומו, אבל שיהיה בכוח השופט עצמן לדונו כמו המלך, ושיוכל לדון כל אדם, ועל כל מה שימרה את פיו, זה אינו בשופט אלא כשהוא במקום מלך וזה מוכרח מתוך המשך דבריו עצמם, שהרי למדו מיהושע דין מורד במלכות כנ"ל, ואם יש בכל שופט דין חייב לשמוע בקולו מצד מה שנאמר והאיש אשר יעשה בזדון וכו' הרי אין כל הוכחה מזה לדין מורד במלכות.

והכרח לומר שיש צורך במינוי מיוחד לתפקידי מלכות, שהרי בתחילת ימי בית שני היו סנהדרין ומ"מ אמרו בגמרא שבועות שלא היו שם מלך בדומה למ"ר וכנ"ל, והוא ע"כ משום שבאותה שעה לא היה לו תפקיד מלך, שהיו נכנעים לעול מלכות פרס. ונראה שגם לדעת הרמב"ם שנראה דלא ס"ל הא דר"י האברבנאל הנ"ל שכל דיני שעה שבי"ד דנים הם רק כשאין מלך ועומדים במקומו וכלשון הא' של הר"ן בדרשותיו הנ"ל, שכ"נ בפירוש מדבריו פ"ב מה' רוצח, שגם כשיש מלך יש הרשות בידי בי"ד לדונו מגדר הוראת שעה - מ"מ נראה שאין זה אלא כשיש בדבר משום סייג לתורה וחיזוק הדת וכלשון הרמב"ם פכ"ד מסנהדרין ה"ד, והוא מדין משמרת שנצטוו חכמים לעשות סייג לתורה (עי' ט"ז יו"ד סי' רכח, ס"ק מב), אבל מדין תיקון העולם אם כי רשאים הם לעשות תקנות ומחויבים לשמוע בקולם כפי דעת הרמב"ם (עי' פ"א מממרים ועי' השגות הרמב"ן בסהמ"צ שורש א), מ"מ להכות ולהמית אין בכוחם אלא מגדר הוראת שעה ולא מצד תיקון העולם, דהכי דאיק לישנא דהרמב"ם פ"ב מרוצח הנ"ל. ומה מצינו אצל השופטים שדנו גם דיני מכות ועונשין מצד תיקון העולם, הר"ז מחמת שבאותה שעה במקום מלך הם עומדים וכסברת האברבנאל הנ"ל.

ובזה יובנו דברי הרמב"ם שלמד מיהושע דין מינוי מלך ע"י נביא וסנהדרין, כי אעפ"י שיהושע לא היה מלך אלא ממלא תפקידי מלך, מ"מ גם זה דורש מינוי ע"י אלה שבכוחם למנות מלך וכנ"ל. וע"כ רק נביא וסנהדרין שבכוחם למנות מלך גמור בכוחם גם למנות לו ממלא מקום זמני. אבל אילו היינו אומרים שבמקום שאין מלך ממילא ראש הסנהדרין הוא ממלא תפקיד מלך, קשה איך הוכיח הרמב"ם מיהושע, כיון שיהושע היה ראש סנהדרין וממילא היה עליו תורת ממלא מקום המלך, והרי ראשות סנהדרין אינה צריכה הסכמת נביא. ומוכרחים לומר שמינוי ראש הסנהדרין לתפקיד מ"מ המלך הוא מינוי כשלעצמו, ואין הבחירה לראשות סנהדרין מקנה את הזכות לזה מצד עצמה.

כמו כן הכרחית היא ההנחה שהנחנו שהתמנות כממלא מקום מלך אינה מיוחדת דוקא לראש הסנהדרין, שכן מצינו בגמרא ר"ה (כה, ע"ב) שמנו ג' קלי עולם ששימשו כשופטים, והיו שקולים בשעתם כחמורים שבחמורים, והרי זה ודאי לא יתכן שיפתח וכיו"ב שהוגדרו כקלי עולם יתמנו לראשי סנהדרין, וכבר הפליגו חז"ל בגנות המושיב דיין שאינו הגון, ואיך יתכן מינויים כראשי סנהדרין. אלא ברור שהם לא נתמנו אלא בתפקיד ממלא מקום המלך ולזה ניתן למנות כל אדם, מבלי צורך בידיעת התורה, וכדרך שהמלך עצמו אין הכרח שיהא גדול בידיעת התורה ואין זה מתנאי מינוי המלך, כמו"כ גם ממלא המקום שלו אין צריך לתנאי זה בדוקא, אלא מכיון שעפ"ר מינו לתפקיד זה את ראש הסנהדרין, ע"כ נקראו כולם ע"ד ההעברה בשם "שופטים", אולם לא היה כל קשר לסמכות המלכותית שלהם עם ענין המשפט. ההגדרה הנכונה של השופט תהיה איפוא "ממלא מקום המלך", מבלי כל קשר לתפקידים משפטיים של השופט.

בזה יהיה מובן מה שכתב הספורנו פ' שופטים בהבדל שבין המלך והשופט, שהמלך "תהיה המלכות לו ולזרעו, לא כענין השופטים שהיה השופט מולך הוא בלבד אבל לא זרעו אחריו". הנה מצא עיקר החילוק ביסוד המינוי (כל שאר החילוקים לענין ריבוי נשים וכו' הנאמרים בפרשה הם כבר תוצאה, כי רק המלך הוזכר בכל אלה), שהמלך המלכות לו ולזרעו, ואילו השופט "מולך הוא לבדו". השתמש בלשון מלוכה גם על השופט, אלא שנצטמצם רק לשופט לבד. וכ"כ גם באברבנאל שם בחילוק בין המלך לשופט, שאין השופט מוריש שררתו לבניו.

וזה לכאורה אינו מובן, הרי דין הורשת השררה והמינויים הוא דין כללי ולא רק במלך, כמבואר בדברי הרמב"ם שהובאו לעיל, וזכות המשפט ודאי שהוא מוריש גם לבנים כל שהם ראויים לכך. וכן מבואר בדברי הר"ן בדרשותיו לענין בני שמואל שהיו ראויים לרשת את הענין המשפטי. וא"כ למה אין הבנים יורשים גדולת האב במובן השררה. אבל לפי הנ"ל מובן כי כל עיקרו של המינוי אינו אלא מינוי זמני, ומילוי תפקיד ארעי, ול"ש שזה יעבור בירושה שזה סותר את כל אופי המינוי.

ד. המינוי חל גם אם לא נתקיימו התנאים למינוי

אלא שעדיין לא יצאנו חובת ביאור כל הצורך. כי לפי ההנחה שלנו יוצא שאין השופט יכול להתמנות לתפקיד הממלכתי אלא בדרך המינוי של מלך, והוא - לפי דברי הרמב"ם - ע"י נביא ומלך. א"כ לפ"ז קשה שלא מצאנו מינויים לשופטים ע"י נביאים, ואף אם נחשיב את גילויי המלאך והחלומות כמינוי נבואי, הרי יפתח לא נתמנה ע"י נבואה והיה "קל שבקלים" אמרו גם עליו שיש עליו תורת שופט לכל דבריו. וה"ז תמוה כי לפי משמעות הרמב"ם הנ"ל מינוי השופט והמלך דומים הם בצורך בנביא ובסנהדרין ואיך נתמנו הללו לשופטים.

אכן עלינו לחזור לנקודת המוצא של הדין ש"במשפט כהן" שהבאנו בראש הדברים לענין מלכי בית חשמונאי. שדן שם אם היה עליהם תורת מלכים לפ"מ שפסק הרמב"ם שאין מעמידים מלך אלא עפ"י נביא ובי"ד הגדול, ובזמן החשמונאים פסקה הנבואה. ונראה להוכיח שמלכי בית חשמונאי ודאי תורת מלכים עליהם לכל מה שנאמר בתורה בפ' המלך. וראי' לדבר מאגריפס המלך שקרא מעומד (סוטה מא, ע"א) ועבר מלפני הכלה (כתובות יז, ע"א). והקשו בגמרא איך מחל על כבודו והרי נאמר "שום תשים" שתהא אימתו עליך ומלך שמחל על כבודו

אין כבודו מחול. וכבר העירו בתוס' שהרי אגריפס לא היה מלך גמור שלא היה "מקרב אחיך" כמבואר שם בסוטה, ותירצו שמ"מ "נהגו בו כבוד כמלך". והדברים מבוארים יותר בשט"מ כתובות שם שכו': "כיון שמלך נוהגים בו כבוד כמלך". וכוונתם ברורה שאעפ"י שנעשה איסור במינוי למלך, מ"מ לאחר שנתמנה הרי הוא מלך גמור ונוהג בו דין הכתוב "שום תשים".

ואם באגריפס שהיה איסור במינוי ומ"מ בדיעבד תורת מלך עליו, הרי שעצם מלכות בית חשמונאים שהיתה מ"קרב אחיך" לית דין ולית דיין שמלכים גמורים הם. וכ"כ הרמב"ן עה"ת (פ' שופטים) שמה שאמרה תורה לענין מלך "אשר יבחר ה' אלקיך" ופירשו המפרשים דהיינו ע"י נביא או או"ת אינו אלא "אם תוכל לעשות כן". עוד פי' שם בכונת הכתוב "אשר יבחר ה'" שהוא ע"ד מה שאמרו אפילו ריש גרגותא משמיא מוקמי ליה, וההסכמה שבאה על המינוי מוכיחה שהוא ברצון ה'. ולפ"ז מיושב ענין מינוי השופט שלא היה עפ"י נביא וכנ"ל, ומ"מ תורת שופט עליו לענין דיני המלוכה שנוהגים בשופט.

אלא שעדיין לא הונח לי, כי לשון הרמב"ם אין מעמידים מלך אלא וכו' שהוא לקוח מהתוספתא ועל דרך לשון המשנה ראש סנהדרין, ענינו משמע לא רק לכתחילה אלא גם בדיעבד. ובדומה למ"ש שם עוד אין מוציאים למלחמת הרשות, אין עושין סנהדריות לשבטים, אין מוסיפים על העיר ועל העזרות וכו' וכולם ודאי גם לענין דיעבד. וכן סיים במשנה שבועות (יד, ע"א) שכל שלא נעשה בכל אלו אינו מתקדש.

ומרן הרב זצ"ל בא"ד (שם) רוצה לחלק בין נביא לסנהדרין, שהנביא אינו אלא דין לכתחילה אבל סנהדרין גם בדיעבד נצרך. ומתוך בזה מה שהרמב"ם בה' סנהדרין הביא להלכה שאין ממנים מלך אלא ע"י סנהדרין והשמיט הצורך בנביא, והוא לדעתו משום שבלי סנהדרין גם בדיעבד אינו מינוי. אבל לפענ"ד זה קשה מאד להעמיס בדברי הרמב"ם שבשני המקומות נקט לשון שוה - "אין מעמידים", ואיך אפשר שבמקום אחד משמעותו לכתחילה ובמקום שני משמעותו לדיעבד. ועוד שבה' מלכים כלל כאחד את הצורך בנביא ובסנהדרין, משמע ששניהם דין אחד להם.

וביותר קשה שהרי הצורך בנביא ובסנהדרין נלמד ממינוי יהושע ושאלו ודוד כמש"כ הרמב"ם שם וכנ"ל, וא"כ לא מובן איך אפשר לחלק ביניהם ומניין לנו שענין הנבואה היה רק לכתחילה וענין הסנהדרין הוא לעיכוב גם בדיעבד. ולעצם הדבר הסברא נוטה שמכיון שלמדנו ממעשה שהיה, אין לנו אלא צורת מינוי בדומה למה שהיה, והיינו שהיה ע"י שניהם כאחד, אבל כשחסר א' משניהם מנין לנו שיחול המינוי אפי' בדיעבד.

ונראה להוכיח שגם שלא ע"י סנהדרין חל מינוי המלך. כי התוס' סנהדרין (כ, ע"ב) דנו לענין אחאב אם היה עליו תורת מלך ומסיקים כמה תירוצים שלפיהם יוצא שהיה מלך גמור. עוד תירצו שם תי' אחרון "שפרשת מלך לא נאמרה אלא על המלך שנמלך על כל ישראל ויהודה ומאת המקום, ואחאב לא מלך על יהודה וגם לא מלך מאת המקום". וכבר העיר ב"ערוך לנר" שגם לתי' אחרון צ"ל שרק לענין מה שנאמר במשפט המלך בס' שמואל, לגבי רשות המלך לשעבד לצורך עצמו וצרכיו, אבל

לשאר דברים של מורא מלך וכדומה ודאי שגם על אחאב היה תורת מלך כמו שמפורש בגמרא זבחים (קב, ע"א) שאליו נהג בו כבוד מלכות. ולפ"ז צ"ל שפרשת המלך שבתורה אמורה גם על מלך שהומלך בדומה לאחאב. ויש עוד להוכיח קצת כדעת הערוך לנו, ממה שדייקו בגמרא סנהדרין (מט, ע"ב) בדין הרוגי מלכות לענין נכסיהם ממשפט נבות ע"י אחאב. אך ראייה מפורשת לזה מהירושלמי הוריות (פ"ג, ה"ב) שמלך יהודה

ומלך ישראל שניהם שוים והיה להם דין מלך עד דורות יהוא בן נמשי ומוכיח מהכתוב שנאמר באחאב. וכן מלכות יהוא היתה לאחר בית אחאב. הרי שאחאב היתה עליו תורת מלך ואלה שבאו לאחר יהוא לא היו אלא כליסטים.

והנה במינויו של עמרי אבי אחאב נזכר בדברי הכתובים (מלכים א' טז, כא) שנחלק העם לחצי; חצי היה אחרי עמרי והחצי אחרי תבני "ויחזק העם אשר אחרי עמרי". הרי שלא היה כאן מינוי ע"י סנהדרין אלא מחלוקת העם שנחלקו לחצי חצי ואח"כ התגבר החצי שאחר עמרי. וודאי מסתבר כן שאיך יתכן שתהא דעת סנהדרין והסכמתם להמליך את עמרי שנאמר בו "וירע מכל אשר לפניו". ומ"מ לאחר שהתחזק חצי העם ונכונה המלכות בידו היה עליו תורת מלך לו ולבנו הבא אחריו. הרי שגם מינוי סנהדרין אינו נצרך, לכה"פ לענין דיעבד, ושלא כמש"כ במשפט כהן לחלק בין ענין הצורך בנביא לצורך בסנהדרין. והקשה ביותר לפ"מ שהסקנו, שמסתבר שדינו של הרמב"ם על הצורך בנביא וסנהדרין הם גם לענין דיעבד, ובדומה לשאר דברים הצריכים ע"א שהם דין גם לענין דיעבד.

ה. די בהסכמת העם למינוי מלך

ע"כ נלפענ"ד שכל דינו של הרמב"ם לענין מלך לא נאמר אלא כשמתמנה שלא מדעת העם ושלא ע"י בחירה מידם, ובזה הוא שצריך נביא וסנהדרין של ע"א, ובלא זה לא חל המינוי. כי מכיון שהיא שררה על הציבור לא יתכן שיוכל מי להרכיבו עליהם אם לא בהסכמת הנבואה ובי"ד הגדול. ובדומה לזה היו כל אותם מינויים שציין הרמב"ם כי יהושע לא נתמנה ע"י ישראל אלא מ"ר נצטווה למנותו לעיני העם דהיינו סנהדרין (יומא עג, ע"ב). וכן שמואל שמינה שאול ודוד לא היו בשאלת פיהם כלל. ובאופן זה הוא שאמרו שאין מעמידים מלך אלא ע"י נביא וסנהדרין גדולה. אבל כל שהעם עצמו מסכים למנותו ע"י דרך בחירות, או באיזו שהיא צורה אחרת בזה אין צורך לשום נביא וסנהדרין, אלא ודאי חל המינוי ויש לו תוקף ודין מלך, כי מכיון שהעם מסכים לשררה זו, מה לנו עוד. ובדומה לזה כ' המאירי בסנהדרין, שמ"ש אין המלך מוציא את העם למלחמת רשות אלא בסנהדרין של ע"א, היינו שלא בהסכמתם, אבל בהסכמתם אי"צ לקבלת רשות. הרי שענין הסנהדרין נצרך במקום שיש צורך בכפיה, וכמ"כ י"ל בענינו שבמינוי מרצון חלה עליו תורת מלך לכל הדברים, חוץ ממה שנאמר במשפט המלוכה בשמואל שבזה לתי' אחרון שבתוס' הנ"ל אין חל באופן זה.

ומעתה מיושב ענין עמרי שודאי היה עליו תורת מלך גמור כיון שנתמנה ע"י העם, ואעפ"י שקודם היה מחולק לחצי חצי, הרי אח"כ התגברו על האחרים ונמצא מינויו ע"י העם. ובאופן זה אין יותר צורך לא להסכמת סנהדרין ולא לדבר הנבואה. ודברי הרמב"ם כנ"ל אמורים באופן שאינו מתמנה על העם בהסכמתם מצד עצם רצונם. 4 שו"ר שהדברים מפורשים ברדב"ז (מלכים פ"ג) שכתב: "והאי מלך, היינו שהומלך על פי נביא או שהסכימו עליו כל ישראל, אבל אם קם איש אחד ומלך על ישראל בחזקה אין ישראל חייבין לשמוע אליו". הרי הדברים מפורשים כמו שכ', אלא שלא הביא ראייה לזה, מדברינו מבואר.

ו. מינויים ע"י בחירות - תוקף וסמכות

היוצא מדברינו מכיון שהוכחנו לעיל בע"ה שכח המלך ניתן בהעדר המלך גם לשופט שהוא משמש כממלא מקום של תפקידי המלך, ולזה אי"צ שיהא דוקא גדול הדור וראש סנהדרין, אם כי הדבר רצוי שיהיה גדול אחיו. ולאחר שנתברר שמינוי המלך והשופט שווים הם לענין הרשות הממנה אותם. וזה יכול להיות בשני אופנים: 1. באופן מינוי מלמעלה ע"י נביא וסנהדרין; 2. בדרך בחירה ע"י העם ואז אי"צ לא לנביא ולא לסנהדרין.

מעתה יוצא שכל המינויים הממלכתיים שיעשו בישראל בדרך של בחירות שבהם יכריע רוב העם יהא להם תוקף וסמכות. ומסתבר לפענ"ד שכשם שיכולים למנות איש אחד כראש ושופט, כמו"כ אפשר למנות מועצה שביחד יהיו לה הסמכויות הללו. לפ"ז נראה כי מועצת ממשלה שתבחר בדרך של בחירות נכונות יהא לה סמכות בכל מה שנוגע להנהלת האומה כאותה סמכות שהיה למלך ישראל.

בצומת התורה והמדינה / כרך א / הרב עובדיה הדאי / אם יש למדינת ישראל דינא דמלכותא דינא

ו. היש לחלק בין מלך לבין מוסדות שלטון בימינו

מין החבי"ב ז"ל (בכנה"ג סי' שסט הגה"ט אות י ובהגב"י אות סא) כתב: "וה"ה כל שר ושלטון בעירו שיש לו כח לעשות חוקים בעירו, דינא דמלכותא דינא, - הרשב"א ז"ל בתשובה

ח"א סי' תריב ותיר"ז וח"ב סי' שנו, מהרי"ק שו' קצה ת"י סי' י"ו, וראיתי לבעל בנימין זאב סי' רצד שכתב דה"ה שליח המלך והביא ראייה מתשובה זו של הרשב"א. גם לבעל השה"ג בפרק חזקת הבתים ראיתי שכתב ולאו דוקא המלך אלא אפי' שליחא דמלכא הוי כמלכא כל זמן שעושה השליח מחוקי המקום".

והנה לכאורה יש מקום לחלק, דע"כ לא כתב הרשב"א דה"ה שלטון ושר במקומו וכו', אלא במקום שהוא ממונה מהמלך, דאף דהחוק הזה שחוקק השר, לא יצא מפי המלך, בכל זאת מכיון שהוא ממונה מהמלך לעשות כרצונו במקומו, לחוקק חוקים כפי ראות עיניו לטובת המקום ולטובת תושביו, הרי כאילו חוק זה יצא מפי המלך עצמו, מכיון שברשות קא נחית לעשות הישר בעיניו לטובת המדינה. לא כן אם אין בכלל מלך במדינה, כנהוג עתה בכמה מלכויות גדולות שאין להם מלך, רק נשיא שאין לו שום שליטה על המדינה לחוקק חוקים ומשפטים, רק בבחינת "שמך נקרא עלינו" לכבוד המדינה, כלפי חוץ - מלכי ארץ, וכלפי פנים - לאשר מינוי שרים ושופטים וכדומה, אך עניני החוקים נתונים אך ורק ביד בית הנבחרים והמחוקקים

שנבחרו ע"י העם למשך שנים אחדות, הרי אין כאן מלך נבחר העם, שעליו נאמרה פרשת המלך בתורה, ואלה נבחרו העם לבית הנבחרים והמחוקקים, אפשר שאין להם אותו התוקף המלכותי, הנאמר בתורה, שעליו אמרו דינא דמלכותא דינא. אמנם הנה הרואה יראה בכנה"ג בהגה"ט שם, דכבר הוא עצמו עמד ע"ז שם וכתב על דברא השה"ג שם שכתב ומיהו נראה שצריך שיהיה שליח מהמלך ממש וכו', וכ"מ בתשובה דשייכי לס' נזיקין והכי מסתברא, וכתב ע"כ: "וכפי הנראה שהם מבינים דהרשב"א ז"ל מיירי בשלטון ושר הממונה מהמלך, ולא היא, דהרשב"א ז"ל לא בא לומר אלא שאין צורך שיהיה מלך ממש, אלא אפי' שאינו מלך אלא דוכס שר ומושל בעירו דינו דין אע"ג דהוי מלכותא בלא תגא. ואפשר לומר דהם ז"ל מבינים דברי הרשב"א כפשוטם, ואע"פ כן הביאו ראיה לדינם מדברי הרשב"א ז"ל בכה"ג, דאם היה דדוקא במלך דד"ד, אפשר לומר דכל שר ומושל בעירו כל שאינו מעוטר בעטרת, אין דינו כדין המלך, ומינה דשליח המלך כיון שאינו מלך ממש אין לו דין מלך לענין זה, אבל כיון דהרשב"א ז"ל גילה לנו דלאו דוקא מלך מעוטר, אלא כל שר ומושל בעירו יש לו דין מלך, ה"ה שליח המלך כיון שבידו לעשות מה שירצה ולית דימחי בידיה, וכ"כ המרדכי פ' הגוזל ות"י סי' יו".

הרי שלך לפניך, דאין מקום לחלק, בין מלך המעוטר בתגא, לשר ומושל שאינו מעוטר בתגא, דבכולהו אמרינן דד"ד, והדר דינא, דה"ה בית הנבחרים והמחוקקים גם שאינם מעוטרים בעטרת מלכים, דינם כדין מלך, וי"ל בהו דד"ד. ומכ"ש אתו, מכיון שנבחרו ע"י העם, ואדעתא דהכי בחרו בהו, להוציא חוקים ומשפטים כפי ראות עיניהם לטובת המדינה, שאף המסים המטילים על בני המדינה הוא לטובתם, דבלי מסים אין קיום למדינה, וכל אזרח במדינה חפץ בקיום המדינה.

שו"ת יחוה דעת חלק ה סימן סד

ונראה שגם במדינה שאין השלטון על פי מלך, אלא על פי ממשלה הנבחרת על ידי תושבי המדינה, שייך בהם הכלל דינא דמלכותא דינא, בכל מה שנוגע לתשלומי מסים וארנוניות ומכס וכדומה. וראיה לכך מקושית הגמרא (בבא קמא ק"ג ע"א) על המשנה נדרים (כח ע"א) נודרים לחרמים ולמוכסים, והרי אמר שמאל דינא דמלכותא דינא, ולא העמידוה בממשלה שאין שם מלך, וכמו שכתבו התוספות עבודה זרה (דף י' ע"ב) שברומי נשבעו שלא יהיה להם מלך אלא ממשלה של שלש מאות יועצים וכו'. ע"ש. (וכעין הוכחת מרן הבית יוסף בחשן משפט סימן שסט לגבי מלכי ישראל). וכן כתב בשו"ת הרשב"א חלק א' (סימן תרלז), שכל שלטון של ישראל המושל במקומו דינו דין, והוא בכלל מה שאמרו דינא דמלכותא דינא. וכדין מלך ממש, וראיה לזה ממה שאמר רבא (בבא קמא דף ק"ג ע"ב), תדע דאמרינן דינא דמלכותא דינא, שהרי שלוחיו כורתים אילנות דקלים לעשות מהם גשר, ואנו עוברים עליהם וכו'.